

VALENȚE INTEGRATOARE ALE
MATRICEI IDENTITARE ROMÂNEȘTI ȘI
ROLUL LOR PENTRU CULTURA BĂNĂȚEANĂ
(1860-1918)

IOANA LOREDANA BANADUC
Universitatea de Vest din Timișoara

Cuvinte-cheie: *matrice identitară, cultură bănățeană, ideal național*

De ce perioada 1860-1918?

Cei cincizeci și opt de ani au fost fixați în memoria românilor cu o anumită intensitate. Este o perioadă de mare efervescență a culturii românești, fiind vorba de modernizarea acesteia și chiar de o primă *occidentalizare*. Complexitatea intervalului cronologic ales este accentuată de faptul că aria specială a interesului vizează Banatul, cu toate problemele lui legate de afirmarea românității într-un spațiu multiethnic.

Vom încerca în cele ce urmează să descriem semnificația punctelor sale esențiale pe baza unei surse edificatoare, presa vremii. Am ales ca suport pentru cercetarea noastră scrierile periodice din dorința de a evidenția idealurile care ne-au animat începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea și mărturiile susținerii obiectivelor naționale, pe baza unor articole neluate în considerare până acum de cercetători.

Prelungiri ale iluminismului

Rezistența prelungită a ideologiei iluministe chiar și după 1900, în Banat, ca și în Transilvania, de altfel, s-a datorat și contextului

socio-politic din regiune¹. Cărturarii au avut ca laitmotiv programul Școlii Ardelene, pe care au continuat „să-l împingă până la ultimele consecințe”². Drept urmare nu numai inițiați, ci și profesori, preoți, învățători din toate colțurile spațiului bănățean au răscolit arhive locale, au întemeiat publicații și au elaborat, uneori, studii dintre cele mai interesante.

Acțiunea de luminare a poporului a fost amplificată grație presei, care ajunge să îndeplinească un rol important în lupta pentru păstrarea elementelor naționalității și pentru modernizarea culturii. Amintim, în acest sens, articolele publicate cu scopul de a se implica toată suflarea românească în acțiunile de recuperare a istoriei și de conservare a limbii. De exemplu, pentru a combate tendințele de maghiarizare a toponimiei (Legea din 1897), au apărut îndemnuri, precum cel formulat de I. Heliade Rădulescu: *Scrieți băieți, numai scrieți!*: „Acum când au să dispară și numirile de veacuri de provenință românească ale comunelor noastre, monografiile acestora ar constitui tot atâtea comori neperitoare și scumpe documente care vor dovedi lămurit că ele au fost de o românească obârșie! Așadar numai scrieți!”³.

O altă direcție viza recuperarea istoriei: „Căci se stie că o istorie a națiunii noastre, ori a unui ținut locuit de români numai atunci se poate scria (sic!) mai cu temei [...], când am avea la îndemână un număr mai însemnat de monografii ale comunelor din ținutul

¹ La 20 octombrie 1860 se introduce sistemul constituțional de guvernare în Imperiu. Această formă de guvernare permitea afirmarea politică a naționalităților, egalitatea cetățenilor în fața legilor, garantarea libertăților religioase etc. Curtea Imperială de la Viena hotărăște, tot în octombrie 1860, statutul autonom al Transilvaniei. Ca urmare a acestor hotărâri, în noiembrie 1860, oamenii de cultură bănățeni și transilvăneni cer alipirea Banatului la Transilvania autonomă, însă împăratul respinge cererea românilor și în decembrie 1860 hotărăște alipirea Banatului la Ungaria. În septembrie 1865 se anulează Patenta care asigura autonomia țărilor din Imperiu. În decembrie 1865 Dieta decretează unirea Transilvaniei cu Ungaria, deschizând calea dualismului austro-ungar. Vezi Constantin Brătescu, *Episcopul Ioan Popasu și cultura bănățeană*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1995, p. 25-31.

² Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, Editura Minerva, 1975, p. 306.

³ „Educatorul”, IV, 1912, nr. 5-6, p. 95.

respectiv. Și, dacă n-am făcut aceasta până acum din nepricepere, să o facem de aici înainte. Ceea ce fac însă unii, să facem toți, și atunci putem fi siguri că am adus cel mai mare bine poporului nostru și în genere științei, literaturii; [...] La lucru dar, iubiți Colegi!”⁴.

Valențele matricii identitare

Familia a însemnat veriga centrală a continuității neamului⁵, un fond adânc de sentimente și trăiri specifice națiunii, a fost zidul de rezistență care a avut rolul de a păstra limba și acele cuvinte cu „nuanțe complexe de înțeles, acumulate de veacuri”⁶, folclorul cu ale sale finalități moral-formative.

De asemenea, putem vorbi despre educație în familie, evidențiind rolul mamei în formarea noului vorbitor. Emilia Lungu-Puhallo aducea un omagiu celor care au crescut generații și generații de vârstare ale neamului: „Și dacă noi ca națiune avem eroi, femeia română le-a fost mamă și crescătoare. Și nu prin carte [...], ci numai prin caracterul și mărețele puteri ale sufletului ei înalt.”⁷. Se evidențiază astfel imaginea mamei ca prim dascăl, ce însuflă spiritul

⁴ „Foaia Diecezană”, 1891, nr. 48, p. 3.

⁵ Mona Mamulea precizează că „sunt autori (Shaw&Wong, 1989, Grosby, 2005, Llobera, 2004 n.n.), care, studiind extensia valorică de la familie la etnie și, apoi, la națiune, au găsit temeiuri să afirme că unul dintre cele mai puternice mituri constituționale ale națiunii este mitul descendenței comune, reflectat în istorisirii populare, în folclor, în literatura națională [...]. Legătura psihologică ce se instituie între prioritățile individuale și prioritățile etnice/naționale face din naționalitate un simbol substituit al familiei. Așa cum individul se raportează prin naștere la propria familie, tot astfel se va raporta la propriul popor sau la propria națiune, percepute ca neam. [...]. Prin echivalarea simbolică a națiunii cu familia se generează emoții [...] factorul emoțional învinge factorul rațional, colectivitatea învinge individualismul, iar colectivitatea națională prevalează asupra tuturor celorlalte.” Vezi Mona Mamulea, *Problema identității culturale în concepție antropologică*, în Mona Mamulea, *Dialectica închiderii și deschiderii în cultura română*, București, Editura Academiei, 2007, p. 38-39.

⁶ Constantin Noica, *Creație și frumos în rostirea românească*, București, Editura Românească, 1973, p. 12.

⁷ Emilia Lungu-Puhallo, *Femeia română*, în „Drapelul”, Lugoj, 1901, nr. 17, p. 2-3.

religios, morala, iubirea de patrie și oficia „ceremonia sacră” de transmitere a limbii naționale.

Rolul femeii în societate a fost bine conturat: „Elementul eminent conservator în sânul poporului român este femeia. Aceasta ne-a păstrat totul, ce constituie astăzi avutul nostru apucat din părinți: Limbă, lege, poezie, povești, muzică, port, credință, datini, moravuri, cu un cuvânt totul ce ni s-a transmis din bătrâni. La toate popoarele este așa, dar mai ales la noi, românii, care divizați în toate privințele, un singur element conservator am avut în toate timpurile: femeia română.”⁸.

Matricea identitară ni se dezvăluie prin *limba maternă*: „Cu drept cuvânt putem zice că precum simțirea și cugetarea, așa și cuvântul aparține ființei. Pe buzele românului altcum răsună tonurile, decât pe buzele celor de alt soi”⁹.

Amprentă a originii și a continuității noastre istorice, limba a fost simbolul decisiv al unității spirituale, expresie a conservării naționalității, roluri pe care limba română le-a avut în a doua jumătatea a secolului al XIX-lea și care au fost bine înțelese de cărturarii bănățeni: „Spiritul limbei materne, în timpul de față, când cestiunea (sic!) limbei a câștigat o însemnătate în viața de stat, merită toată atențiunea. Pe om nu cuvântul simplu, chipul vorbirii (lautgebilde), [...] îl influențează în grad atât de mare încât el preferă mai curând a trăi subjugat sub regimul său decât sub sceptrul libertății altunde, dacă ar afla să-și piardă limba maternă. [...] Guvernele comit omor când strâmtoresc un popor în folosirea limbei materne. Ele depravează natura de sântele ei drepturi, înclinațiunile de libertatea dezvoltării, arta de o bună parte a cugetătorilor și a artiștilor ei; ele sugrumă în inimă un râu de simțiri care, fără limba maternă, nu se pot dezvolta.”¹⁰. Instrumentului lingvistic i se atribuie

⁸ „Drapelul”, V, 1905, nr. 11, p. 1.

⁹ Ion Simu, *În interesul învățământului și a limbei materne*, în „Luminatorul”, Timișoara, II, 1881, nr. 90, p. 179-180.

¹⁰ Ibidem. I. Simu menționează că a preluat articolul din ziarul „Fr. deutsche Schulzeitung”, editat la Lipsca, în 11 noiembrie 1881. Articolul conține o serie de principii pe care „merită să le cunoască atât învățătorimea noastră, cât și luptătorii noștri politici”, pentru că „în Austro-Ungaria de mult se dezvoltă aceste contraste”.

o funcție eminentamente politică, astfel destinul națiunii este identificat cu cel al limbii¹¹. Propulsarea ideii de unitate a limbii și a culturii a determinat pregătirea pentru unitatea politică.

În contextul ideologic al epocii, *cultivarea limbii*, „[...] transformarea ei într-un instrument modern, din punctul de vedere al posibilităților de exprimare și unitar sub aspect național, care să răspundă nevoilor unei culturi aflate în plin progres”¹², a fost un aspect discutat cu consecvență în presă: „Noi, Românii, în zilele când am prins a ne cultiva, [...] am avut lipsă de o limbă cultă, prin ea să putem agonisi o cultură adevărată. Întâiul pas în cultura noastră trebuia să-l facem prin cultivarea limbii.”¹³.

În opinia lui Adrian Marino, „concepția despre «cultivarea» limbii, pe care iluminiștii o pun și o rezolvă pentru întâia dată în cultura română [...] include mai toate principiile fundamentale care fac posibilă gândirea și soluționarea sa, la momentul ideologic respectiv: ideea de patriotism și de «geniu» al limbii, structura sa eminentamente conceptuală și unitară, metoda pur rațională de cultivare, marele rol al ideii de progres în limbă, cu sublinierea aportului personalităților creatoare, legiferarea în baza «specificității» limbii”¹⁴. Cu toate că pregătirea filologică a cărturarilor vremii a fost, uneori, inadecvata, toți au avut un singur țel, acela de a cultiva limba, sub toate formele ei: „unificarea limbii în scriere și pronunțare, perfecționarea structurii ei morfologice, cu respectarea spiritului său, a geniului ei inalienabil și îmbogățirea componentei lexicale pe baza afinităților lingvistice”¹⁵. Lipsa uniformizării lexicului era acut

¹¹ Doina David, *Limbă și cultură. Româna literară între 1880-1920. Cu privire specială la Transilvania și Banat*, Timișoara, Editura Facla, 1980, p. 14.

¹² Ștefan Munteanu, Vasile Țăra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p. 183.

¹³ Ioan Paul, *Grigorie Mihail Alexandrescu*, schiță literară, în „Foaia Diecezană”, 1889, nr. 2, p. 3.

¹⁴ Adrian Marino, *Iluminiiștii români și problema «cultivării» limbii*, în „Limba Română”, XIII, 1964, nr. 5, p. 467.

¹⁵ Flora Șuteu, *Istoria lingvisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 37.

sesizată de cărțurari și explicată ținând cont de situația politică: „Omul când se cultivează primește ideile prin mijlocirea cuvântului: ideea primită va fi adevărată, dacă cuvântul a fost potrivit, va fi puternică, dacă cuvântul prin folosire îndelungată și-a făcut un larg cerc de înțeles și va fi frumoasă, numai dacă cuvântul o va îmbraca bine. De aceea pentru ca să-și poată cinea întrâma o cultură sănătoasă și trainică are lipsă de o limbă cuprinzătoare. Dacă limba, prin care am primit cultura, e o limbă palidă în expresiunile sale, atunci cultura primită întrânsa încă va fi o cultură înnegurată. Tot așa i se întâmplă aceluia care își face studiile în o limbă, care deși e cultă de ajuns, dar nu o înțelege deplin, cuprinsul formelor și fineța ei nu i s-au prefăcut în sânge. [...] De aici vine că noi, Românii de dincoace de munți, ne simțim mici când stăm față cu un român de dincolo, fiindcă noi ne-am cultivat luptându-ne cu cugetul și greutatea în găsirea cuvântului, o simțim și în aflarea ideii. De aceea e așa cumplit păcatul de nu lăsa pre cineva să se cultive în limba maicei pe care o înțelege deplin.”¹⁶.

Educația prin școală a generațiilor de tineri, în spiritul tradițiilor și al particularităților naționale a fost o necesitate istorică. Un învățător bănățean încerca în anul 1886, prin intermediul articolului *Învățătorul, factor și pioner al culturii*¹⁷, să reamintească cititorilor vremii că „școala e baza culturei, aici se pune fundamentul pe carele zidim templul culturei”¹⁸, iar rolul ei este de „a forma și a întemeia caracterul societății”¹⁹. Vorbim atât de cultivarea unei anumite atitudini față de limbă, în sens patriotic, cât și de cultivarea limbii ca obiect de studiu.

În decursul vremii, în Banat, educația prin școală a devenit instrument politic pentru stat și pentru biserică: „Educațiunea nu este recunoscută numai ca o necesitate generală a omenirii, ci e legată în

¹⁶ „Foaia Diecezană”, 1887, nr. 3, p. 4.

¹⁷ „Foaia Diecezană”, 1896, nr. 6, p. 3.

¹⁸ George Dragoescu, *Învățătorul, factor și pioner al culturii*, în „Foaia Diecezană”, 1886, nr. 9, p. 4.

¹⁹ Ibidem.

ținta ei de diferite organizații, dintre care cele mai însemnate sunt statul și biserica.”²⁰. Spiritul ortodox, prin biserică, a fost energia morală, ocrotitoare a școlilor, atunci când politica statului s-a dezvoltat împotriva ideii de școală în limba română: „școala poporală trebuie să rămână credincioasă principiului confesional, căci punctul de vedere religios moral trebuie să fie țâțâna pe lângă care să se întoarcă creșterea pruncilor noștri”²¹.

Pentru români, *ortodoxia* a fost încă din secolul al XVII-lea, de pe vremea mitropolitului Varlaam, religia identitară românească, „o cheazășie a integrității și unității țării noastre, a națiunii”²². Se poate vorbi, în acest context, de o evoluție a conștiinței apartenenței la o comunitate universală, încă din vechi timpuri. Potrivit lui Alexandru Duțu, „conștiința ortodoxă”, ca apanaj al creștinismului, a oferit românilor certitudinea că aparțin unei familii spirituale. Ca urmare a acestui fapt, apartenența la creștinătate a fost completată cu apartenența la romanitate, factorul confesiune nefiind, din perspectiva cărturarilor români, un impediment în consolidarea unei viziuni integratoare asupra societății. Acest nou atribut, romanitatea, deschidea calea spre Europa modernă.

²⁰ Petru Bandu, *Personalitatea învățătorului. Drepturile și limitele ei*, în „Educa-torul”, III, 1911, nr. 1, p. 7.

²¹ Lazăr Triteanu, *Școala noastră 1850-1916, Zona culturală*, Sibiu, Tiparul Tipogra-fiei Arhidiecezane, 1919, p.8. Autorul menționează că în loc să se respecte directiva politică enunțată în 1850, referitoare la organizarea școlilor populare, ca o „lucrare armonică a factorilor bisericești cu cei politici”, statul, „[...] a apucat o direcție diametral opusă bisericeii, pe urma căreia școala confesională a avut mult de îndurat”. Pavel Vasici, având funcția de consilier școlar, face în anul 1856 o inspecție în școlile din Ardeal, în urma căreia menționează faptul că „politicienii vor să o facă argat al doctrinei lor” și propune, ca măsură de îndreptare a situației, să rămână „școală creștinească”, adică statornică față de principiului confesional. Vezi și Pavel Vasici, *Împărtășiri pedagogice*, în „Higiena și școala”, 1876, nr. 2, p. 3.

²² Al. Niculescu, *Ortodoxie și reformă sec. XVI-XVII*, în *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 4. Elemente de istorie culturală*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2003, p. 253.

Idealul culturii cu funcție integratoare

Sentimentul recuperării timpului istoric, în concordanță cu obiectivele epocii, credința în forțele proprii, și, așa cum sublinia I. Agârbiceanu, „conștiința că posezi ceva care te ajută la munca și creație îți mărește forțele spirituale, un cald optimism îți învăluie sufletul și credința în izbândă se înalță puternică”²³ i-a determinat pe români să clădească cultura, pornind de la matricea dezvoltării unitare a poporului român, patrimoniul popular în care s-a conservat și perpetuat conștiința romanității, a latinității, a specificității noastre.

Astfel s-au reasezat structurile culturii românești într-o nouă paradigmă, ținându-se seamă de directa influențare a muncii culturale anterioare asupra celei prezente, relație determinantă în găsirea unui echilibru, așa cum preciza Vianu „tradiția este o forță necesară și binefăcătoare atunci când se echilibrează cu libertatea și inovația, [...] secretul marilor culturi în epocile lor de înflorire”²⁴. Nu s-a substituit epistema culturală, ci are loc a avut loc o adaptare a ei din mers, un proces dificil de cristalizare și de modernizare, de accelerare și de europenizare a sa, pornind de la o „bază”: „O astfel de cultură nu poate ieși din neant. Ea are nevoie de un punct de sprijin și de plecare. De o „bază” și o „rampă de lansare”²⁵. Au făcut un apel deschis și insistent la istoria națională și la literatura populară.

Corolarul tuturor acestor acțiuni a fost idealul înfăptuirii culturii naționale. Valențele integratoare ale matricii identitare și-au dezvăluit semnificația majoră pentru cultură, în momentul în care românii sunt încorsetați din exterior prin acțiunile politice ale

²³Ion Agârbiceanu, *Către un nou ideal*. Conferință ținută la congresul Astei în 1931, în „Conferințele Bibliotecii ASTRA”, nr. 6/2007, Sibiu, Tipografia Bibliotecii ASTRA, p. 10.

²⁴Tudor Vianu, *Studii de filosofie a culturii*. Ediție îngrijită de Gelu Ionescu, George Cană. Studiu introductiv de George Gană, București, Editura Eminescu, 1982, p. 253.

²⁵Adrian Marino, *Actualitatea ideologiei culturale pașoptiste*, în *Al treilea discurs. Cultură, ideologie și politică în România*. Adrian Marino în dialog cu Sorin Antohi, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 171.

guvernanților. Existând riscul unei schimbări majore în cadrul comunității, forma de individualizare a identității, *cultura, devine un vehicul important al naționalității.*

Conturarea acestei direcții progresiste este dovedită în articolele vremii: „Trăim în secolul civilizației când numai cultura înalță popoarele. Doar cultura nu este de ajuns; trebuie să aibă și ea un atribut ce-i dă putere, [...] ce o deosebește de alte culturi; acest atribut este naționalitatea sa. Cultură națională! Iată cuvântul care face loc unei națiuni în șirul neamurilor culte! [...] Aceasta se plămădește în sângele și în creierii poporului; iese la lumină ca un *ce* propriu, nou, original și neasămănând la fel cu altul; se formează prin colectiva lucrare spirituală a unui neam; și, în cele din urmă, reprezintă toată gândirea, toată aspirațiunea, toată activitatea, tot spiritul, tot geniul unei națiuni. Cultura națională este un arbore care își are rădăcinile în sufletul, în inima, în sângele, în individualitatea spirituală și fizică a unui popor [...]”²⁶.

Astfel, culturii i s-a conturat o fizionomie unică pe baza concepției naționaliste. A fost conturată ca un *modus operandi* cu finalitate națională, fiind primul vehicul al specificității noastre.

Bibliografie

- Brătescu, Constantin, *Episcopul Ioan Popasu și cultura bănățeană*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1995.
- David, Doina, *Limbă și cultură. Româna literară între 1880-1920. Cu privire specială la Transilvania și Banat*, Timișoara, Editura Facla, 1980.
- Mamulea, Mona, *Dialectica închiderii și deschiderii în cultura română*, București, Editura Academiei, 2007.
- Marino, Adrian, *Iluminiștii români și problema «cultivării» limbii*, în „Limba Română”, XIII, nr.5, 1964.
- Idem, *Al treilea discurs. Cultură, ideologie și politică în România*. Adrian Marino în dialog cu Sorin Antohi, Iași, Editura Polirom, 2001.
- Munteanu, Ștefan, Țara, Vasile, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983.

²⁶ *Discursul prezidențial al dlui I. Vulcan* în „Foia Diecezană”, Caransebeș, IV, 1889, nr. 39, p. 5.

- Niculescu, Al., *Ortodoxie și reformă sec. XVI-XVII*, în *Individualitatea limbii române între limbile romanice.4. Elemente de istorie culturală*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2003.
- Noica, Constantin, *Creație și frumos în rostirea românească*, București, Editura Românească, 1973.
- Papadima, Ovidiu, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, Editura Minerva, 1975.
- Triteanu, Lazăr, *Școala noastră 1850-1916, Zona culturală*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1919.
- Șuteu, Flora, *Istoria lingvisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Vianu, Tudor, *Studii de filosofie a culturii*. Ediție îngrijită de Gelu Ionescu, George Cană, București, Editura Eminescu, 1982.
- Conferințele Bibliotecii ASTRA, nr. 6/2007, Sibiu, Tipografia Bibliotecii ASTRA.

Izvoare

- Luminatorul”, Timișoara
Educatorul”, Oravița
Higiena și școala”, Timișoara
Drapelul”, Lugoj
Foaia Diecezană, Caransebeș

DES VALENCES INTEGRATIVES DE LA MATRICE DE L'IDENTITE ROUMAINE ET LEURS ROLES POUR LA CULTURE DU BANAT (*Abstract*)

Mots clés: *matrice d'identité, la culture du Banat, idéal national*

Du point de vue idéologique, la période visée a été caractérisée par l'idéologie illuministe. L'attention accordée les périodiques roumains nous a permis de découvrir la chronique des aspirations et la direction vers laquelle se dirigeaient les efforts et les actions des roumains.